

מה בין אבות לתולדות

לע"נ סבי גדליה צבי ז"ל.

גדי כרידמן

ראשי פרקים

- א. פתיחה - הצגת הסוגייה
- ב. פריסת הקשיים:
 - 1. משמעות השאלה
 - 2. מיקום הסוגיה
 - 3. תרוץ הגמרא
- ג. אבות ותולדות - לבית אבותם למשפחותם
- ד. הבנה מחודשת במשנה
- ה. סיכום

א. פתיחה - הצגת הסוגייה

המשנה הראשונה במסכת מציגה את ארבעת אבות נזיקין. מדקדקת הגמרא, "אבות מכלל דאיכא תולדות", ושואלת "תולדותיהן כיוצא בהן או לאו כיוצא בהן", פירוש האם דיני האבות זהים לתולדות או לא. על

מנת לפשוט ספק זה מביאה הגמרא מקור האומר שבשבת התולדות
כיוצא באבות, ושואלת על זה:

ומאי איכא בין אב לתולדה? נפקי' דאילו עביד שתי אבות בהדי הדדי, אינן
שתי תולדות בהדי הדדי, מחייב אכל חדא וחדא. ואילו עביד אב ותולדה דידיה
לא מחייב אלא חדא. ולר' אליעזר דמחייב אתולדה במקום אב, אמאי קרי ליה
אב ואמאי קרי לה תולדה? הך דהוה במשכן חשיבא קרי ליה אב, הך דלא הוה
במשכן חשיבא קרי לה תולדה.

דברים אלו טמונים קשיים מספר, במאמר זה נציג את הקשיים, נעמוד
על אפשרויות פתרון שונות תוך בחינת גמ' מקבילה במסכת שבת¹,
וננסה לבחון הבנה שתשזור סוגיה זו מחדש.

ב. פריסת הקשיים:

1. משמעות השאלה

הקושי הראשון מופיע מיד בתחילת הדברים, מנין לגמ' שיש כלל נפק"מ
בין האב לתולדה, מדוע אין לומר כדאמר ר' אליעזר שאותן מלאכות
שהיו במשכן נקראו אבות, ואלו שלא היו נקראו תולדות, ואין מקום
לחפש נפק"מ לדינא²? וז"ל הרא"ש בתוספותיו³:

נראה לי ידיע שפיר דהך דהוה במשכן, חשיבא למיקרי אב, דאי לאו הכי לא
ידענא הי מלאכה הויא אב והי מלאכה הוי לה תולדה, אלא ידוע הוא שכל ענין
שבת ממשכן גמרינן, דלהכי נסמכה פרי שבת למלאכת המשכן.

ומוסיף הרמב"ן⁴:

ודאי פשיטא לן אפי' לרבנן משום דהוי במשכן.

¹ שבת צו, ב.

² בדומה לנזיקין שם כותב רש"י במשנה "אבות קרי להנך דכתיבין בקרא", וכן כותב
המאירי "אחר שבארנו על אבות שהזכרנו שתולדותיהן כיוצא בהן, למה נקראו אלו
אבות ואלו תולדות? אלא אותן שנכתבו בתורה... נקראו אבות.."

³ בשטמ"ק

⁴ בחידושו לשבת צו, ב וכן בחי' ריטב"א שם.

א"כ עולה הקושיא מנין יודעת הגמ' שיש נפק"מ בין האב לתולדה?
שאלה זו מתעצמת לנוכח שאלה נוספת העולה ממהלך הגמ'. הגמ'
מציגה את תולדות שבת בתור דוגמא לתולדות שהן כיוצא באבות, וא"כ
מגמת הגמ' אמורה לכאורה להיות הגדשה של השווה שבאבות
ובתולדות, ולא של השונה.

קושי נוסף זה מביא את בעמח"ס 'כוס ישועות' לחדש ולומר, שהגמ'
אינה מביאה את תולדות שבת כדוגמא לתולדות שהן כיוצא באבות,
אלא כדוגמא לתולדות שיש מהן כיוצא באבות, ויש מהן שלא כיוצא
באבות. חידוש זה מוקשה מפשט לשון הגמ', ועומד בניגוד לדעת כל
הראשונים כאן.

2. מיקום הסוגיה

קושי נוסף קיים במיקומה של הסוגיה, תולדות שבת מובאות פה
כדוגמא לאופי מסוים של יחס בין אבות לתולדותיהן, ולכאורה אין צורך
להרחיב כאן בעניני שבת. מקומו של דיון זה הוא במס' שבת, ואמנם
קיים שם דיון דומה⁵.

עוד קשה לי דלאחר שהשאלה כבר נשאלה, והדיון כבר נערך, מדוע לא
נערך דיון דומה לגבי אבות ותולדות דנזיקין, ולא חופשה נפק"מ בין
האבות לתולדות? בניגוד לדיון בנושאי שבת, שאין כאן מקומו, דיון
באבות ותולדות בנזיקין, ודאי יכירהו כאן מקומו.

לכאורה ניתן היה לתרץ ולומר שדווקא בשבת, שם התולדות כיוצא
באבות, יש לחפש נפק"מ. אבל בנזיקין, שיש מהן שלא כיוצא בהן,
הנפק"מ ברורה. שהרי בחצי נזק צרורות דין התולדה (צרורות) שונה
מדין האב (רגל). וע"כ לא ראתה הגמ' צורך להסביר זאת.

נ"ל לדחות תירוץ זה ע"פ דברי תוס' ד"ה "ולרבי אלעזר". לתוס' מוקשה
מדוע קובעת הגמ' שע"פ ר"א אין נפק"מ בין אבות לתולדות, והרי על
תולדה יש להתרות משום האב? ומתרץ תוס' (בתירוצו השלישי) "...ועוד,
דנטע ומבשל אין צריך להתרותו משום אב, ואם התרה משום תולדה חייב, ואפ"ה לא
חשיב ליה (=בהדי אבות) בפרק כלל גדול". מדבריו מוכח שעל הנפק"מ להקיא

⁵ שם, צו, ב.

את כלל האבות וכלל התולדות. וממילא דין צרורות לא יהווה נפק"מ מספקת.

3. קושי בתרוץ הגמרא

קושי רביעי אותו יש להקשות הוא, שלא ברורה כ"כ תשובת הגמ' לשאלתה. באומרה 'דאילו עביד שתי אבות בהדי הדדי, אינ שתי תולדות בהדי הדדי, מחייב אכל' חדא וחדא', משמע שדין תולדות זהה ממש לדין האבות. ואף בהוסיפה 'ואילו עביד אב ותולדה דידיה, לא מחייב אלא חדא' לא מציינת הגמ' נפק"מ בין האב לתולדה.

אמנם רש"י מפרש שמתחייב על האב ולא על התולדה, וא"כ מצאנו נפק"מ בין האב והתולדה. אך אם זהו עיקר תירוץ הגמ', עולה שחסר העיקר מן הספר.⁶

ג. אבות ותולדות - לבית אבותם למשפחותם

נראה לי שע"פ עיון בלשון הגמ' בשבת⁷ ניתן יהיה לשפוך אור חדש על סוגיתנו. הגמ' שם מציגה את שאלתה בלשון זו: 'מכדי אהא מחייב ואהא מחייב אמאי קרי לה האי אב ואמאי קרי לה האי תולדה? ומתרת: 'נפק"מ דאילו עביד שתי אבות וכו"'.⁸

מלשון השאלה נראה שאין הגמ' מחפשת נפק"מ כלל, אלא את הגדרת האב והתולדה. אך לשון התירוץ הוא לשון נפק"מ, ולא נהירא. מסביר הרמב"ן: 'זיפירוש הדברים: אמאי קרי ליה אב ואמאי קרי ליה תולדה, למאי הלכתא ומאי נפק"מ לדינא'. בבאור דבריו ניתן להתלבט האם כוונתו שיש בגמ' שתי שאלות נפרדות האחת - למאי הלכתא, והשניה - ומאי נפק"מ לדינא, או שעיקר שאלת הגמ' הוא חיפוש הנפק"מ? נראה שבשאלה זו חלוקים הר"ן והריטב"א.

⁶ אין כוונתי לומר שד' רש"י הם פירוש אפשרי בלבד ולא מוכרח, ולכן אין זה עיקר תירוץ הגמ', שהרי דבריו מוכרחים מד' הגמ' לקמן "ולר"א דמחייב אתולדה במקום אב", משמע שחכ' פוטרם אתולדה. אך אעפ"כ היה לגמ' להדגיש את עיקר התשובה. ⁷ צו, ב.

בניגוד לר"ן⁸ שכותב: "אלא הכי קא מבעיא ליה מאי נפקימ אי הוי אב או תולדה", ז"א שמבין כאפשרות השניה, כותב הריטב"א: "פי' תרתי קא מבעיא ליה, למה נשתנו שמותם, ומאי נפקא לן מינה, והראיה לזה ממה שהשיב הספר נפקימ וכו', מכלל דמעיקרא הא נמי מבעיא לך".

ע"פ דברי הר"ן עולה שהבדל הלשון בין הסוגיות⁹ אינו משמעותי, ובשתייהן נשאלה אותה שאלה עצמה - מאי נפק"מ אי הוי אב או תולדה. אך כיצד יסביר הריטב"א את פער הלשון? עוד יקשה לריטב"א, כיצד בשאלה אחת כוללת הגמ' שתי שאלות שונות. מלשון הריטב"א ניכר שהסיק את קיום השאלה השניה מן התשובה שנתנה הגמ'. א"כ עולה הצורך להסביר כיצד כוללת השאלה הראשונה, אף את זו השניה.

ונראה שהבינה הגמ' שכאשר המשנה קראה למלאכות 'אבות' ו'תולדות', היא קבעה שכל מלאכה שייכת למשפחה מסוימת, שנפרדת ושונה משאר המשפחות. וע"ז באה ושואלת הגמ' מהי מטרת חלוקה זו למשפחות, מה היה חסר לו כל המלאכות שלא נכתבו היו נלמדות מאלו שנכתבו, מבלי להדגיש שנוצרה כאן משפחה נפרדת וחדשה.

מדקדוק דברי הרמב"ן והריטב"א דלעיל, נראה שחיפוש הנפק"מ אינו בין האב ותולדתו, אלא נפק"מ בעצם זה שהם מתייחסים האחד לשני כאב ותולדתו¹⁰.

ע"פ הסבר זה נראה שניתן לתרץ את הקשיים בריטב"א. שאלנו כיצד בשתי סוגיות תואמות שאלת היסוד שונה. וע"פ דברינו עולה שבשתייהן נשאלת אותה השאלה, ולכן לא קשה. עוד שאלנו כיצד נכללות שתי שאלות שונות באותה השאלה, וע"פ דברינו עולה ששתי השאלות הן שני הצדדים של אותה השאלה.

ע"פ הבנה זו נראה שניתן יהיה לתרץ את קושיותינו לעיל.

⁸ שם בחידושיו

⁹ ב"ק ושבט

¹⁰ אמנם מדקדוק דברי הר"ן עולה שהנפק"מ היא בין האב והתולדה.

השאלה הראשונה, מנין לגמ' שיש נפק"מ, אינה קשה כלל, שהרי אין הגמ' מחפשת הבדל בין האב לתולדתו, אלא נפק"מ בעצם זה שהתנא בנה משפחה נפרדת.

גם הקושי הרביעי, מהי תשובת הגמ', יתורן, שהרי כאשר עונה הגמ' שעל אב ותולדתו יתחייב חטאת אחת בלבד, אף שאין מצוין כאן הבדל בין האב ותולדתו, ודאי שמצוינת כאן נפק"מ בעצם קריאת שם אב ותולדה למלאכות.

בנוסף לשאלות אלו הקשינו¹¹ מדוע מחפשת הגמ' את השונה, ולא את השווה, ועפ"ד לא יקשה שהרי אינה מחפשת את השונה. אבל עדיין יקשה מה מקום בירור זה בפירקין, וכן מדוע לא נעשה בירור זה אף לענין אבות ותולדות בנוזיקין.

ד. הבנה מחודשת במשנה

ע"מ לתרץ קושיות אלו נפנה להתבונן בדבר הגמ' לקמן¹². הגמ' מסיקה שמבור ומחד מהנך ניתן היה ללמוד את כל שאר האבות. ואעפ"כ כתב רחמנא את כולם כדי ללמד הלכותיהן המיוחדות, כגון פטור שן ורגל ברה"ר, פטור טמון באש וכד'.

בזה מובן מדוע פרטה התורה את ארבעת האבות, אך עדיין יקשה מדוע הדגיש התנא את העובדה שיש ארבעה אבות נזיקין, כאשר הלכותיהן המיוחדות לא נכתבו במשנה זו כלל. ועוד שהרי המשנה מדגישה ש"לא הרי", ז"א שאין ללמוד אב מאב חברו?

תוס' התעורר לנק' זו וציין¹³: "ומתני' לא קתני אלא להגדיל תורה ויאדיר". ונראה בבאור פשט דבריו שאמנם התנא דיבר דברים שאין בהם שום דקדוק. וזה לשון המאירי:

...והוא שאמרו בגמ' להלכותיהם עד שמתוך כך הקשו בתוס' במה שאמר לא זה וזה וכו', שאף בלא טעם זה לא היינו למדים זה מזה, שאם כן היינו נותנים

¹¹ לעיל בקשיים השני והשלישי.

¹² ה,ב.

¹³ ה,ב ד"ה "להלכותיהן", וכן ב,א ד"ה "ולא".

לאחד כל דינים שבחבריו, עד שמתוך כך כתבו שאין לדקדק במשנה זו כיכ. שלא באה אלא ליתן פתח ומבוא לדברים. ואף במה שהתחיל לא סיים שהרי היה לו לומר לא הרי האש כהרי שניהם שיש כח אחר מעורב בו. אלא שאין לדקדק בה כיכ, וכשיכ במה שאינו מעלה ומוריד לענין פסק.

המאירי מטעים קצת באומרו שהמשנה אינה אלא פתיחה למסכת, אבל מובן שעדיין קשה מאד לומר שעיקר דברי המשנה אינם נצרכים. וכן מקשה הפנ"י¹⁴:

ואיכ הוי כל המשנה דהכא, משנה שאינה צריכה, וכמיש התוספות שם לקמן, דלא קתני אלא להגדיל תורה ויאדיר, וזה דוחק!

ומתרץ הפנ"י מדיליה:

אמנם לענין נראה בעיקר משנתינו משנה הצריכה היא, דודאי אם היו כל הד' אבות שוין בכל צד במעלותיהן, איכ ממילא דהוי ילפינן חד מאידך בכל פרטי דיניהם ככל הכתוב בכל א' וא' מהם שיהיו נוהגים בכלם, ואיכ אכתי הוי קשה ויכתוב חד מניהו בכל פרטיו, ונילף כל אינך מיניה.

בדברי הפנ"י יש חידוש גדול, עיקר המשנה לא באה להסביר שלא ניתן ללמוד את עצם החיוב בכל אב מעצם החיוב ברעהו, אלא להסביר שלא ניתן ללמוד את פרטי ההלכות של חד מאידך, כיון שלכל אב יש שם מזיק שונה, זה דרכו להזיק, זה תחילת עשייתו לנזק וכו'. ובזה מבואר יפה פשט המשנה.

ע"פ דברים אלו נראה שניתן יהיה לתרץ את הקשיים שנתרו - מה מקום בירור זה בפרקין, וכן מדוע לא נעשה אף בנזיקין.

הבאנו לעיל שעיקר הבירור של הגמ' באבות ותולדות דשבת הוא מדוע התנא חילק אותם למשפחות של אב ותולדות.

מדברי הפנ"י למדנו שעיקר ענין המשנה הוא להבהיר שכל אב שונה מרעהו באופן מהותי, ולכן לכל משפחה יש הלכות שונות. וממילא ודאי

¹⁴ בסוגיין, ד"ה "ארבעה"

שאינן להקשות שלגמ' היה לברר ענין זה אף בנזיקין, שהרי בירור זה נעשה במשנה¹⁵.

כן מובן עפ"י מדוע מביאה הגמ' את הברור בעניני שבת דוקא כאן, שהרי במשנתנו קיימת הדגשה גדולה שהתנא מחלק את הנזיקין למשפחות, ולכן רואה הגמ' להסביר כיצד אף בשבת חלוקה זו מובנת.

ה. סיכום

לסיכום, ראינו שבסוגין יש קשיים משני מינים, הראשון הוא על עצם הנפק"מ בין האבות והתולדות, והשני הוא על מיקומה של הסוגיה דוקא בנזיקין.

ע"פ דקדוק בראשונים במסכת שבת הבהרנו שעיקר הנפק"מ אותה מחפשת הגמ' אינה בין האב לתולדה, אלא נפק"מ בעצם זה שחכ' חילקו את המלאכות, וקראו להן בשמות של 'אב' ו'תולדה'. ובזה תרצנו את מין הקשיים הראשון.

עוד הוספנו עפ"ד הפנ"י בהסבר משנתנו, שביור זה בענין נזיקין, הוא עצמו עיקר המשנה ורוב מנינה ובנינה. ובזה תורץ המין השני.

¹⁵ תירוצו זה מבוסס על הנחה, שמסדר הגמ' הכניס כבר בה"א של הגמ' דברים שהקשרם המדויק יובן רק למסקנא.

יש עוד להעיר שאף לולא כל דברי הפנ"י, ואף אם נבין את המשנה כהבנתנו הראשונית, עדיין ניתן היה לומר תירוץ זה. יכולים היינו להסביר שכאשר מדגישה המשנה שאין ללמוד את עצם החיוב של כל אב מחברו, משמע מזה גם שכל אב מייצג משפחה נפרדת וכו' כדאמרו. אבל עתה, לאחר ההבנה המחודשת במשנה, אין זו משמעות נוספת ואפשרית למשנה, אלא פשוט הדברים.